

Storstugan

Storstugan, som är en dalsländsk storbondegård, var det första huset i samlingen av byggnader som sedan skulle utgöra Gammelgårdens Hembygdsmuseum. Huset är byggt 1840 i Backen, Ärtemark, men inköptes för 925 kr, plockades ner stock för stock och fördes på is och snö till det väglösa Majberget, där det återuppfördes 1928.

Det är ett tvåvåningshus, men återspeglar äldre byggnadsskick hos den förmögna allmogen. På nedre botten finns det kök och dagligstuga och där bodde man i vardagslag, tillredde mat och dryck, åt och sov, slöjdade och vävde. Till sin plan är byggnaden en modifierad parstuga med vinkelkök i stället för kammare i nedre våningen. I den övre har motsvarande utrymme blivit klädkammare.

KÖKET

Till vänster är köket. Där finner vi många föremål, som för nutidsmänniskan verkar gåtfulla, men som i bruk varit praktiska och arbetsbesparande. Träföremålen är formade med allmogehantverkets träffsäkra stilkänsla och blankpolerade av händers grepp.

Besökare frågar ofta efter sakernas ålder. Det är värt att minnas att modellerna på många av dessa enkla nyttoföremål föga förändrats under århundraden. Inte heller den relativa tidsföljden är alltid säker. Vi skulle kanske tro, att en porslinstallrik eller en gaffel av metall, alltid är nyare än samma saker av trä, men fattigt folk använde trätallrikar långt efter det att de förmögna ändrat vanor. Här finns porslin från 1700-talet, men ännu under 1860-talet var trätallrikar allmänt i bruk bland allmogen på norra Dal. Här finns gott om saker med tidlös prägel bland de olika redskapen. På kärllhyllan till höger hänger bl.a. "gröttvaran" eller "grötkräcklan", gjord av en talltopp, och "dreckebollen", en skål med inböjd kant, varur alla drack i tur och ordning. Vidare hålsleven med korsformat hål, varmed man tog upp sovel ur spadet och samtidigt skyddade maten mot onda andar. Även mjölken silades genom ett kors i silen, över vilket man lagt en tagelduk. Träets naturgivna former tillvaratogs skickligt. Se t. ex. på träkannan på golvet med sin grenpip! Eller på den självväxta dragkroken av eneträ, som fast och mjukt sluter mot en människoskuldra. Med den har torparmor dragit plogen åt sin man, och den var säkert behagligare än det nakna repet mot axeln. På golvet vid spisen står en "lysekäring", en fristående hållare för torrvedsstickor, den vanligaste belysningen under århundraden, på många håll använd så sent som under första världskriget. I taket hänger en kort björkstock med tjock bark. Det är en "jästkubbe", och i skårorna smetades bottensatsen av jäst från ölkaret efter bryggningen för att sedan torka.

Därifrån kunde man sedan ta jäst när man skulle baka eller brygga igen. Först på 1880-talet fanns pressjäst att köpa i Ärtemark. Vid fönstret står bordet dukat med det gemensamma grötfatet, skålar för mjölk och några trätallrikar, för vars och ens andel av köttsovel eller sill. Ett par prov på olika ljusstakar finns där också, bl. a. en pyramidformad av lera med olika stora hål, kallad "liknöjd" eller "skamstake", samt ett brödfat, svarvat ur ett enda stycke. Här har husfadern även sin "karvefjöl", för tobak. Intill bordet står några mangelträn med kavel, ett märkt 1702. Ett utskuret mangelbräde var förr en stående fästmansgåva.

Vidare ser man ett bräde med djupa, tvärgående räfflor, en "tövefjöl" för valkning av strumpor och vantar. Där finns också en besman märkt 1698. Många saker i köket är tillverkade av täljsten, som förr bröts i Ärtemark vid Gällsbyn och Hökhult. Den mjuka stenen var en stor tillgång för bygdens folk som därav gjorde handkvarnar, grytor, munklaggar, mortlar, ljusstakar, strykstenar, "parsejarn" samt hattformar och annat.

Spisen är en vinkelspis, av den typ som var vanlig endast på större gårdar, och matlagningen vid öppen eld ägde rum i andra vinkeldelen, ej som oftast annars, framför ugnsluckan. I kökhörnet finns en svängbar "grytkäring" att hänga grytan på. Vid spisen finns tillbehör för bak: kavlar, släta och räfflade, "kakekneken", dvs. en järnten med tandhjul med vilken man mönstrade tunnbrödet, vidare bl a en stor rund "sköttfjöl", "grissla" eller brödspade och ett närmast unikt sk "bötre", med vilket tunnbrödet vändes i ugnen, samt för flyttning av bröd ytterligare en flattäljd kortare "kakebött".

Tunnbröd bakades två gånger om året och en tjockare typ av kakor varannan månad. Av detta senare bröd hänger några kakor på stängen i taket, bakade 1929, jämte (paltbröd) och knäckebröd, en ljusare sort som var vanliga vid begravingar. I spisen står förutom grytor och pannor t. ex. brännvinspanna, kaffekvarnar och några gjutna pressjärn, både med loduppvärmning och glöduppvärmning, de senare med skorsten "engelska". I taket hänger en "fornekorg" av flätad granrot, avsedd för förning till och även från kalas. Den stora klädkistan av ek är från 1600-talet. Den långa enkla kistan vid fönstret är en s.k pigkista från Tisselskog. Den användes av tjänsteflickan både som förvaringsutrymme och som säng, samt med locket på som arbetsbord på dagen. Bevarade pigkistor är sällsynta. Det var ingenting man ville bevara.

Till vänster om skåpet tickar en enkel väggklocka med en visare och stenlod. Den är märkt J.P.D. Liden, möjligen Johan Petter Danielsson, en äldre släkting till klockmakaren OJ. Dahl. Verket består av tre hjul, och klockan är över 200 år gammal.

MAGKAMMAREN

På nordgaveln ligger gästrummet eller mågkammaren, som troligen kallas så på grund av det på landsbygden utbredda bruket att låta en friare, som godtagits av alla parter, i all ärbarhet övernatta hos flickan. En gustaviansk "kranssäng" med sparlakan, sparlakansbågar och sängtäcke från 1827, står vid väggen. Mittemot ses en kakelugn, tillverkad av krukmakare Hjöberg, Frändefors 1830. Under fönstret står sittsoffor, en av den typ som kallas "gåsabänk" och ursprungligen gjordes att ha i köket som bur för gässen under gödningen. Gäss har exporterats från Dalsland, liksom oxar och andra tamdjur, både levande och slaktade. Många gåsabänkar har, liksom denna, aldrig varit avsedda för gäss, utan från början målats som finmöbler. I hörnet står en av Dahls klockor, märkt 1842. Hans porträtt kan beskådas på den stora dragkistan vid kakelugnen, där man även ser brännvinskaraffer och glas, samt en vit fotogenlampa. Denna var den första i Bengtsfors och dess sken var, enligt givarens uppgift, "bländande". Förutom slagbord med stolar och en kista från 1784 ser vi i mågkammaren åtskilliga äldre musikinstrument. Till höger om kakelugnen står en ovanlig sak, en träpiporgel, helt handgjord, som kommer från Bäcke. I vrån står en kammarorgel, också den helt handgjord i björk med trätangenter, gjord av en klockare Mossberg i Blomskog. Över orgeln sitter porträttet av Anders Nilsson "Pipelin", bygdeoriginal, flöjtspelare och predikant. Många historier går om honom och hans väldiga stämma. En violoncell, byggd 1850 Ånimskog, står vid orgeln och ovanför hänger två psalmodikon, ett ensträngat instrument, som spelades med stråke. Det var det första musikinstrument som användes i skolor och kyrkor på landet. De olika tonerna markerades med siffror på tonbrädet. Sifferkoralböcker finns även i samlingarna, den äldsta från 1830.

ÖVRE HALLEN

I den lilla gången vid trappan är en del äldre jaktredskap uppsatta. Där finns bl a ett björnsput, en jaktväska med loskinn, några fiskeljuster, ett gädddrag av järn, flintlåsgevär och mynningsladdare och ett illa medfaret jakthorn. De talrika hornen är kruthorn, de minsta mått för krut och hagel. Det finns exempel på fina ristningar och ornament på hornen samt kraftiga skåror, som kan vara årtal eller bomärken.

I vrå står en vallur, en kopparbrandspruta och ett nattvaktshorn, som använts i Billingsfors. Den lilla snaran är en sk "ankgrinna". Med den fästes en levande anka eller hona som lockbete vid en stång i mitten på någon djup fångstgrop. Där skulle rovdjuret störta ner, men ankan överleva med blotta förskräckelsen. På hyllan ligger två par skridskor "skener", och framför racket står ett runt, järnbeslaget matsäcksskrin samt en lustig råttfälla. Käpparna har ägts av landshövding v. Sneidern, kyrkoherde Bohman Ärtemark och prostén Sillén i Sillerud.

DAGLIGSTUGAN

Vid sidan av spisen hänger ett litet målat skåp, 1836, som bl. a. innehåller snäppare, kopporn och några tandkrokar. Framför spisen står fars arbetsbänk, "längstolen" eller långbänken med ett förråd av handgjorda verktyg, sågar, filar, prylar "laskeklammer" (enkla skruvstäd), några t.o.m. från 1700-talet. Bänken kommer från Klevmarken och traditionen förtäljer, att Karl XII vilat på den en natt - ett av de många viloställen som folksägner förbinder med kungens färder genom Dal.

Vid sidan av bänken står ett par spinnrockar, den ena en sk. "skymmerock" från 1700-talet med svänghjul hopböjt av en enda lång spåna "Skrubbestolen" för ull, flera utsirade linhäcklor, en märkt 1796, en handgjord vävstol, några bandspjäll och en bandvävstol är andra kvinnfolksredskap. På bordet står en liten handsymaskin med vev, tillverkad av en smed i Sillerud på 1880-talet. Ett av samlingarnas förnämsta nummer är det stora dekorerade skåpet från 1700-talet. Målningarna på dörren skildrar bl a St Görans strid med draken och prinsessan, som kommer med segerbägaren i handen. Ovanpå skåpet står några träbägare och stånkor från 1700-talet och på bordet ett snidat, beslaget skrin, märkt 1671. Fågeln på locket är antingen Fågel Fenix eller pelikanen, som för ungarnas skull offerar sitt hjärteblod - en medeltida vanlig symbolisk bild av den uppoffrande kärleken. Mellan utdragssofforna står ett resligt golvur, ett verk av O.J. Dahl, den kände klockmakaren från Huvudgingen ovanför Bengtsfors, f. 1808-d. 1900. Enligt uppgift av en nära släkting lär han om sina klockor ha yttrat: "Om 100-150 år kommer folk att förstå hur fina de är." Klockorna har nu nått denna ålder och dess mästare har fått rätt.

Vi dörren finns en vägghylla, den för landsändan typiska "tavletten", i detta fall med urtag för upphängning av skedar och gafflar. Gammelgårdens samlingar har för övrigt flera tavletter, dels större, snidade och målade, dels små och anspråkslösa. På dem ställde man upp prydnadssaker, porslin och kuriosa, små dosor och annat som man satte värde på.

Den lilla ståltrådsringen med träpinnar till höger om dörren är "dagsverkspinnar", använda som kontroll över antalet fullgjorda dagsverken. Torparen fick en pinne per dagsverke och samlade dem på ringen När han fått ett visst antal, återlämnade han dem till bonden och fick betalning.

Det lilla träkorset är ett sk. snökors, från Liden Laxarby (1868), vilket sändes mellan byns gårdar och på så sätt reglerades plogningsskyldigheten av utfartsvägarna. Typiskt för norra Dal långt in i våra dagar, men i äldre tider spridd över hela Norden, är seden att husfadern hade sin särskilda stol, där ingen annan fick sitta.

Detta gällde långbänken vid spisen, men också vid matbordet fanns en särskild "fars stol", kallad högsätet, ibland utformad som en kortbänk med utskuren rygg, en direkt arvtagare till den fasta högsätetsbänken. Vid ena fönstret i dagligstugan står en liten rödbrun sittsoffa med sliten svart målning i ryggen. Den kan ha brukats som högsäte eller endast gjorts med typen som förebild. Ibland har även en enkel kubbstol, liknande den som står här, kallats högsäte. I taket mellan soffan och sängen hänger en "oroa", en ärtemarkssk halmkrona, tillverkad av en 90-årig halmfläterska. På spiskransen står några åldriga spinnredskap, en slända med trissan mitt på tenen, och en "rock", dvs en käpp på vilken man virade lintotten. Den liknar den som satt på de första hjulspinnrockarna, men

har av allt att döma burits i handen eller under armen då man gick och spann med slända. Ett egendomligt utskuret platt trästycke mitt på spisen har av givaren sagts vara en "handrock", som använts av vallhjon. Den kommer från Blomskog och har inga andra kända motsvarigheter. Sländtrissan av sten ända sedan stenåldern har hittats i jorden och i folktron hade sådana läkande egenskaper. Här i trakten gjordes trissan ofta av täljsten.

NATTSTUGAN

Till vänster på övre våningen ligger den ljusa, luftiga "nattstugan". Det är husets vackraste rum med möbler från 1830-talet, vitrappade, schablonmålade väggar och stor fri golvyta. (Alla innerväggar i storstugan är putsade med bruk bestående av lera och sulfitmassa. Putsningen har gjorts i två omgångar och fått torka emellan. Före rappningen beslogs väggarna med pappspik för att massan skulle fastna bra.)

Soffan mellan fönstren är gjord av handsågat ekfanér och påstås, jämte ett par av stolarna, ha tillhört huset från början. Beträffande klaffbordet framför soffan vet man detta med säkerhet. Möblerna i det här rummet har gjorts av snickare i Ärtemark, chiffonjen av E. J. Kruse.

Väggarnas schablonmönster har, liksom i mågkammaren, hämtats från 1700-talshuset i Rämne, Håbol. De enkla tvärgardinerna på rundad bräda är typiska för tiden och landskapet. Ett väggparti upptas av de i bondgårdarna förr vanliga äldre och yngre kungaporträtten, och intill kan man studera bilder från ett allmogebröllop, som firades här 1933. På andra sidan står en gungstol av gammal modell och bakom denna hänger en vacker liten klocka, gjord av O.J. Dahl 1870, en piphylla med flera skulpterade pipor och en elegant 1700-talspipa samt en tavlett med många intressanta föremål, vart och ett med sin historia. Där finns bl. a. snidade psalmboksfodral, porslinsdockor och muggar, knappformar av täljsten, flintspetsar och mycket annat. På väggen över byrån hänger ett par trälampetter från 1700-talet och på den öppna spisen står en tömtvinningsgaffel.

I klädkammaren mellan mågkammaren och nattstugan finns sockendräkterna för man och kvinna från Ärtemark. Dessa är uppsydda efter anvisningar av bl.a. fru Amalia Pettersson, Nygård, Bengtsfors, född 1856. Övriga klädesplagg här varierar år från år och hämtas från muséets stora klädsamling